

De donkere waterjuffer

zeldzame verschijning in Nederland

Tekst: Robert Ketelaar

In 1999 ging een golf van opwinding door de Nederlandse libellenliefhebbers, want de donkere waterjuffer (*Coenagrion armatum*) was herontdekt in De Weerribben. Het was de eerste waarneming in Nederland sinds 1956. Het nieuws kreeg ook internationale aandacht want uit heel Noordwest-Europa was deze libel inmiddels verdwenen. Waarschijnlijk is de donkere waterjuffer nooit helemaal weg geweest uit Nederland, maar is deze mede door zijn mysterieuze leefwijze over het hoofd gezien. In 2001 heeft De Vlinderstichting onderzoek uitgevoerd naar de verspreiding en de ecologie van deze libel.

Beheer... maar welk beheer? Het leefgebied in De Weerribben is erg klein, hooguit een halve hectare. Dit is een zeer wankel basis voor een succesvol voortbestaan in Nederland. Voor de bescherming van deze bijzondere libel is het van belang om te weten of er elders ook nog populaties over het hoofd zijn gezien en vooral hoe de donkere waterjuffer het beste beheerd kan worden. En dat is niet gemakkelijk te beantwoorden, omdat er zeer weinig bekend is over de donkere waterjuffer. Als gevolg van haar zeldzaamheid zijn er maar erg weinig gegevens over habitat en leefwijze bekend. De donkere waterjuffer is dus een typisch geval van 'meer onderzoek noodzakelijk'. In opdracht van de provincie Overijssel en met steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds werd door De Vlinderstichting in 2001 een studie opgestart naar deze prachtige en raadselachtige soort.

Beperkt tot De Weerribben Als eerste werd in Nederland inventariserend onderzoek verricht in diverse laagveenmoerassen. Diverse biotopen waar de donkere waterjuffer verwacht zou kunnen worden werden bekeken zoals petgaten, verlandende sloten, rietvelden, zeggemoerassen en dergelijke. Omdat het vrijwel onmogelijk is om gedurende de korte vliegtijd alle kansrijke gebieden te bezoeken, werden ook beheerders, vrijwilligers en inventarisatiemedewerkers van behorende organisaties bij het onderzoek betrokken. Ondanks intensieve naspeuringen werd behalve op de reeds bekende locatie in De Weerribben de libel ner-

Robert Ketelaar

Een mannetje van de donkere waterjuffer. Let vooral op de opmerkelijk grote onderste achterlijfsaanhangselen.

gens anders gevonden. De hoop is echter nog niet helemaal opgegeven dat er nog ergens een populatie aanwezig is, hoewel uit het onderzoek duidelijk is geworden dat de donkere waterjuffer in ieder geval zeer schaars is.

Een jungle boven ondiep water

Op basis van het enige leefgebied in Nederland kan geen compleet beeld worden geschetst van de habitat van de donkere waterjuffer. Mede hierdoor is het moeilijk aanwijzingen voor het beheer te geven. Om een beter beeld te krijgen van het leefgebied werden in Zweden en Noorwegen twintig vliegplaatsen van de donkere waterjuffer bezocht. Alleen de leefgebieden in het laagland van de zuidelijke helft van deze landen werden bezocht, omdat deze omstandigheden wat topografie en klimaat betreft het meest op die in Nederland lijken.

We hebben de donkere waterjuffer in Zweden en Noorwegen in uiteenlopende situaties gevonden: in vennen, doorstroomveentjes, oude rivierarmen, een brakke baai, matig voedselrijke moerassen en verlandingsvegetaties van zeer grote meren. Uit het onderzoek blijkt de vegetatiestructuur voor de donkere waterjuffer van zeer groot belang te zijn. In alle bezochte leefgebieden is de habitat een uit het water opstijgende vegetatie van meestal holpijp, snavelzegge en/of draadzegge. Deze vegetatie was niet te dicht, maar ook niet te ijl (doorgaans tussen de 80 en 150 stengels per vierkante meter). De vegetatie zelf steekt ongeveer 30 centimeter boven het water uit. De donkere waterjuffer vliegt laag boven het water tussen deze vegetatie en is daar zeker niet makkelijk te ontdekken. Deze vegetatie kan alleen in vrij ondiep water tot ontwikkeling komen en meestal was het water dan ook ongeveer knie- tot middeldiep; soms was de vegetatie op een verlandingskragge ontwikkeld. Het water is van een zeer goede kwaliteit: matig voedselarm en

The Norfolk Damselfly, still a rare sight in the Netherlands

*In 1999, forty-three years after the last sighting, the Norfolk Damselfly (*Coenagrion armatum*) was seen again in the Netherlands. The peat marshland habitat of this rare dragonfly is very small and only careful management can ensure the survival of the species. To gain further information about the Norfolk Damselfly and its habitat, surveys were carried out in southern Sweden and Norway. It appears that the structure of the vegetation is of great importance to the dragonfly and this information will be used to improve the management on the sole locality in The Netherlands and to search for possible overlooked sites where the species might occur.*

nooit verzuurd. Vaak is sprake van lichte aanvoer van kwel en de vegetaties zijn nooit vermest.

De vegetatie van het leefgebied van de donkere waterjuffer kan snel uit evenwicht worden gebracht, bijvoorbeeld door de aanvoer van meststoffen. Zo hebben we bij een leefgebied het verdwijnen van de donkere waterjuffer als gevolg van vermeting kunnen constateren. Als gevolg van een zeer geringe toevoer van voedselrijker landbouwwater was de vegetatie drastisch veranderd. Grote lisdodde had de snavelzegge verdrongen. De grote en dikke afgestorven bladeren van deze plant hadden vervolgens het ondiepe water gedempt. Juist in deze ondiepe zeggevegetaties leven de larven en tussen de zeggeplanten vliegen de imago's. Een andere bedreiging die we in Scandinavië hebben geconstateerd is de omzetting van de biotoop in visvijvers en jachtvijvers voor eenden. Hiervoor wordt de verlandingsvegetatie weggegraven of wordt het waterpeil flink opgezet waardoor de verlandingsvegetatie 'verdrinkt'.

Toepassing in Nederland

Op basis van het referentieonderzoek in Zweden en Noorwegen kunnen nu de potentiële leefgebieden in Nederland beter in kaart worden gebracht. Zo blijkt dat het potentiële leefgebied niet alleen in de laagveengebieden aanwezig is, maar ook bij zwakgebufferde vennen met een uitgebreide zeggeverlanding en wellicht ook in oude rivierarmen met veel holpijp. Tevens kunnen we nu de locatie in De Weerribben vergelijken met de locaties in Zweden en Noorwegen. Hoewel het petgat in De Weerribben geen atypische locatie is, is het toch waarschijnlijk wel aan de voedselrijke kant. Het dichtgroeien van de vegetatie zoals in Zweden was geconstateerd, wordt hier mogelijk voorkomen door een onregelmatig maaibeheer door riettelers. Terwijl de locatie voor de donkere waterjuffer iets te voedselrijk is, is de locatie in vergelijking met andere Nederlandse petgaten juist redelijk voedselarm. In de laagveengebieden liggen de beste kansen voor de donkere waterjuffer derhalve in de

Deze oude rivierarm in Noorwegen staat helemaal vol met holpijp. Hier is een vrij grote populatie van de donkere waterjuffer aanwezig.

Robert Ketelaar

Het leefgebied van de donkere waterjuffer in De Weerribben.

ondiepere, hydrologisch geïsoleerde en matig voedselarme petgaten. Het liefst worden deze petgaten gevoed met een beetje kwelwater. Deze situaties zijn niet dik gezaaid in Nederland, deels omdat de petgaten voor de donkere waterjuffer vaak te diep zijn en de bijzondere verlandingsvegetatie geen mogelijkheid krijgt, anderzijds omdat de waterkwaliteit niet goed genoeg is.

Het onderzoek gaat door

Een deel van het mysterie rond de donkere waterjuffer is hiermee opgelost. Maar niet alle mist is opgetrokken. Zo wordt in de beschrijving van de laatste waarneming in de Weerribben (1955) melding gemaakt dat meerdere exemplaren (ook tandems) werden gezien bij een krabbenscheersloot. Nergens uit Europa is een vergelijkbaar voorbeeld bekend. Wellicht moeten we in de Nederlandse laagveengebieden de krabbenscheervegetaties niet helemaal uit het oog verliezen als we op zoek gaan naar de donkere waterjuffer. Tot de tijd dat de donkere waterjuffer inderdaad ergens in de krabbenscheer opduikt is deze oude waarneming in ieder geval ten dele in nevelen gehuld. Het onderzoek moet daarom doorgaan. Om te beginnen zou het een grote opluchting zijn als naast de ene vliegplaats in De Weerribben nog andere leefgebieden ontdekt zouden worden. Tevens kan het beeld dat we nu hebben van geschikte beheermaatregelen worden getoetst aan de hand van enkele experimenten in De Weerribben. De aanleg van een klein en ondiep petgat vlakbij de huidige vliegplaats is dan een goed begin. ■

De bezochte natuurreservaten in Nederland

	Status	Geschiktheid
De Weerribben	aanwezig	Alleen het huidige leefgebied is geschikt
De Wieden	afwezig	Een zeer klein oppervlak potentieel geschikt
Rottige Meenthe	afwezig	Ongeschikt
Lendevallei	afwezig	Plaatselijk potentieel geschikt, zeker na enkele maatregelen
Alde Feanen	afwezig	Ongeschikt
Het Hol	afwezig	Ongeschikt
Naardermeer	afwezig	Ongeschikt